

اولین دائرة المعارف امام حسین (ع) و عاشورا

معاونت تحقیقات پارسا

از سال ۱۴۱۴ق/ ۱۹۹۴م تاکنون، شاهد انتشار مجلدات کتابی با عنوان *دائرة المعارف الحسينية*^۱ هستیم. تاکنون بیست جلد آن به ایران رسیده است. تاریخ انتشار جلد بیستم ۱۴۲۱ق/ ۲۰۰۰م است. مسئول و مؤلف آن محمد صادق کرباسی^۲ و مقیم لندن است. وی برای این کار مؤسسه‌ای اختصاصی با نام «المركز الحسينی للدراسات» تأسیس کرده است. پیش بینی مؤلف این است که تعداد جلد‌های آن به ۵۰۰ برسد و مدعی است که هم اکنون بیش از ۳۰۰ جلد آن آماده چاپ و نشر است.^۳ اما در دفترچه راهنمای آن، پس از شمارش مجلدات بر اساس موضوعات، ۳۳۲ جلد را می‌بینیم.^۴ کثرت و تنوع نوشته‌ها و اطلاعات درباره امام حسین (ع)، کرباسی را واداشته آنها را تنظیم و تدوین و سرانجام منتشر کند. تلاش نویسنده، نظام‌مند کردن اطلاعات مکتوب فعلی بوده است به گونه‌ای که هرکس به راحتی بتواند به خواسته علمی خود برسد.

ساختار این دائرة المعارف، موضوعی است. موضوعات اصلی مجلدات آن عبارتند از:

۱. درآمدی بر اشعار حسینی
در این مبحث به تحلیل و بررسی کلی شعرهای سروده شده در رثا یا مدح و ویژگی‌ها و تاریخ و تطور آن اشعار می‌پردازد.
۲. حسین (ع) در شعر فصیح
دیوان‌های شعر از سده اول تا پانزدهم قمری به ترتیب آمده است. دیوان مربوط به هر قرن، گزیده‌ای از اشعار شاعران مختلف است که به نظر مؤلف برتری‌هایی در محتوا و صنایع لفظی داشته است. نام و مشخصات شاعر در پاورقی و پس از آن، مشخصات منبع که شعر از آن گرفته شده، آمده است.

- پس از دیوان‌های مزبور، چند جلد را به شعرهای رباعیات، مخمس، هاتف یا نامرئی و آزاد بدون وزن اختصاص داده است. نیز اشعار محلی را در چند جلد تنظیم کرده است.
۳. حسین (ع) در شعر شرقی و غربی. برای این موضوع بیست جلد پیش‌بینی کرده است و اشعار مهم انگلیسی، فرانسوی، ایتالیایی، آلبانیایی، فارسی، ترکی و دیگر زبان‌ها را در این جلدها تبویب می‌کند.
 ۴. زندگی‌نامه شاعران حسینی.
 ۵. فرهنگنامه سخنوران حسینی.
 ۶. کتاب‌شناسی آثار درباره امام حسین (ع).
- این کتاب‌ها به ترتیب الفبای عنوان منظم شده و اعم از خطی و چاپی است.
۷. فرهنگنامه کسانی که درباره امام نوشته دارند.
 ۸. فرهنگنامه مقالات و گفتارهای درباره امام.
 ۹. یک جلد به لغزش‌ها و خطاهای عاشورا نگاران پرداخته است.
 ۱۰. حسین (ع) از دیدگاه قرآن.
 ۱۱. حسین (ع) از دیدگاه سنت.
 ۱۲. سیره امام حسین (ع).
 ۱۳. نسب‌شناسی امام.
 ۱۴. مجموعه احادیث امام.
 ۱۵. مجموعه ادعیه و مناجات‌های حسینی.
 ۱۶. گفتگوها و احتجاج‌های امام.
 ۱۷. دیوان اشعار امام.
 ۱۸. داستان‌های امام.
 ۱۹. امام حسین (ع) در فقه اسلامی.
 ۲۰. مکتب امام.
 ۲۱. ابعاد و پیامدهای نهضت حسینی.
 ۲۲. زمینه‌های سیاسی نهضت امام.
 ۲۳. زیارت‌های امام.
 ۲۴. اسناد و عهدنامه‌های نهضت امام.
 ۲۵. زندگی‌نامه یاران و راویان.
 ۲۶. فرهنگنامه راویان و نقل‌کنندگان حادثه کربلا.
 ۲۷. جدا شدگان از کاروان امام.

۲۸. دوستان و دشمنان.
۲۹. فرهنگنامه سپاهیان جنگنده با امام.
۳۰. یزید و خاندان اموی.
۳۱. ابن زیاد و روش تاریک او.
۳۲. فرهنگنامه کسانی که نامشان حسین است.
۳۳. نظریات و گفته‌های بزرگان درباره امام.
۳۴. نقش نهضت امام در پیدایش قیام‌های دیگر.
۳۵. الهام‌ها و پیام‌های نهضت امام.
۳۶. حسین (ع) در آداب و رسوم محلی.
۳۷. یادداشت‌های حسینی.
۳۸. روز شمار حادثه‌ها و پیشامدهای کربلا.
۳۹. داستان‌ها و لطیفه‌های الهام گرفته از کربلا.
۴۰. فرهنگنامه اماکن و شهرها.
۴۱. شعائر حسینی.
۴۲. تحقیقات تاریخی.
۴۳. معجزات و کرامات او.
۴۴. رؤیاهای و خواب‌های درباره امام.
۴۵. فرهنگنامه مؤسسات حسینی.
۴۶. فرهنگنامه موقوفات حسینی.
۴۷. حسین در نوآوری‌های هنری.
۴۸. پژوهشی درباره شهر کربلا.
۴۹. آرامگاه‌های امام و اهل بیت و یاران او.
۵۰. شبیه‌ها و نقد آنها.
۵۱. مطالب گوناگون دیگر.

همان‌گونه که از عناوین و ترتیب این موضوعات پیداست، نظام و نظم ویژه‌ای ندارد و تا اندازه‌ای متشتت است. نوزده جلدی هم که تاکنون منتشر شده ترتیب خاصی ندارد و دارای موضوعات گوناگون است.

علی‌رغم این که به دائرة المعارف نام گذاری شده، ویژگی‌های دائرة المعارف نگاری جدید را ندارد. دائرة المعارف به معنای امروزی آن از سده هجدهم آغاز شده و بیشتر به شکل الفبایی و در قالب اطلاع رسانی است.^۵ امروزه به ندرت اطلاعات مندرج در دائرة المعارف‌ها ذیل موضوعات

تنظیم می‌شوند. کتاب‌هایی مانند *دائرة المعارف فلسفه* و *براسته پارکینسون*^۶ که نام دائرة المعارف بر خود نهاده در واقع مجموعه مقالاتی در موضوعات حقیقت، شناخت شناسی، فلسفه اخلاق، متافیزیک و مذهب است و با تسامح باید آن را دائرة المعارف نامید. اما در گذشته کتاب‌هایی نظیر *شفای دانشنامه علائی ابن سینا*، *رسائل اخوان الصفا*، *احصاء العلوم فارابی* که گاهی به عنوان دائرة المعارف از آنها یاد می‌شود^۷، به معنای لغوی دائرة المعارف یعنی مجموعه‌ای از معلومات و اطلاعات نه به معنای اصطلاحی و جدید هستند. *دائرة المعارف الحسینیة* هم می‌تواند از این نام در معنای لغوی نه اصطلاحی استفاده کند.

اما نکته دوم درباره نظام موضوعات است. مناسب‌تر آن بود که مؤلف محترم بر اساس ترتیبی منطقی، موضوعات را سامان می‌بخشید: برای نمونه، طرح ذیل به عنوان نظام موضوعات پیشنهاد می‌گردد:

۱. پژوهش‌های قرآنی

- حسین از دیدگاه قرآن
- حسین در تفاسیر اهل سنت
- حسین در تفاسیر شیعه

۲. پژوهش‌هایی در سنت و روایت و منقولات

- سیره امام حسین (ع)
- مجموعه احادیث امام
- زیارت‌ها

۳. پژوهش‌های تاریخی

- نسب شناسی امام
- اسناد و عهدنامه‌ها
- زندگی‌نامه دشمنان امام

۴. پژوهش‌های فقهی

- موقوفات حسینی
- امام حسین در فقه اسلامی

۵. پژوهش‌های کلامی

- احتجاج‌های امام
- معجزات و کرامات او
- مکتب امام

۶. پژوهش‌های ادبی

- شاعران حسینی
- دیوان‌های اشعار
- دیوان امام حسین (ع)
- ۷. پژوهش‌های جغرافیایی
 - شهر کربلا
 - آرامگاه‌های امام و یاران و اهل بیت
- ۸. اطلاع‌رسانی‌ها
 - کتابشناسی‌هایی در باره امام
 - فرهنگنامه مؤسسات حسینی
- ۹. امام در آینه فرهنگ عمومی
 - مراسم و یادبودها
 - آداب و رسوم محلی

البته طرح مزبور، تنها جنبه پیشنهادی دارد و نیازمند مطالعات بیشتر است و شاید بتوان در مطالعات بیشتر، به طرح‌های منطقی و جامع‌تری رسید به هر حال، نشست موضوعات در این دائرة المعارف بسیار تأسف‌آور است که حتی با ضوابط دائرة المعارف نگاری سنتی هم سازگار نیست. گذشته از عنوان و نظام موضوعی آن، عیب دیگر این اثر عدم ویژگی اطلاع‌رسانی است. هیچ دائرة المعارفی نمی‌تواند مدعی ارائه همه اطلاعات باشد، بلکه باید هنر ارائه سرنخ‌ها و شناساندن کلیدهای اطلاعات را داشته باشد. و این اثر نیز، در همه زمینه‌ها نمی‌تواند به ارائه تمام اطلاعات بپردازد که چنین ادعایی، با اهداف دائرة المعارف نگاری ناسازگار و عملاً ناشدنی است و گزینشی از معلومات انبوه هم، مفیدیت تام پژوهشی ندارد. به عبارت دیگر روش پژوهش و نگارش در آن به کار نرفته است.

علی‌رغم این ضعف‌ها، باید آن را مهم‌ترین مجموعه در این باره در تاریخ اسلام دانست؛ زیرا مؤلف و گروه همکار به سرعت و با هزینه‌های اندک و در غربت و مظلومیت این مجموعه را سامان دادند. در قیاس با کاری که در ایران یکی از نهادها با هزینه زیاد آغاز کرد و ابتر و بی‌حاصل، پس از چند سال رها شد^۱ باید بر دست و قلم مؤلف و دیگر همکاران دائرة المعارف الحسینی بوسه زد. اما اگر این ضعف‌ها مرتفع نگردد، تنها انتظار یک پرونده علمی از آن می‌رود. در این صورت لزوماً باید پژوهش دائرة المعارف نگاری روی آن انجام گیرد تا به قالب یک اثر مرجع در آید.

پی‌نوشت‌ها:

۱. عنوان انگلیسی که در پشت جلد آمده چنین است:

٢. وی متولد کرینلا در ۱۳۶۶ قمری است.

٣. نضیر خزرچی، *آشنایی با دائرة المعارف الحسينية*، ترجمه صابر شوشتری، ص ۱۸.

٤. همان، ص ۱۳.

٥. نک: نور الله مرادی، *مرجع شناسی*، ص ۸۷-۱۱۷.

6. *An Encyclopedia of Philosophy*, Ed. G.H. R. Parkinson, 1989.

٧. نک: غلامرضا ستوده، *مرجع شناسی و روش تحقیق در ادبیات فارسی*، تهران، سمت، ۱۳۷۱، ص ۱۳۱-۳۱۱.

٨. منظور *دائرة المعارف امام حسین (ع)* است که در بخش پژوهشی سپاه پاسداران حدود چهار سال پی‌گیری شد و چند سالی است که خبری از آن نیست.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی